

Ivana Majksner

**HEGEL I POČETAK RELIGIJE U PALEOLITIKU.
JEDNO MOGUĆE SHVAĆANJE PALEOLITSKOG
ŠAMANIZMA KAO POČETKA RELIGIJSKOGA
MIŠLJENJA**

1. Uvod

Za početak je bitno naglasiti to da je težnja ovoga rada dvostruka. Kao prvo, ona je pokušaj ponovnog, drugačijeg promišljanja filozofske misli Georga Wilhelma Friedricha Hegela u području filozofije religije¹, odnosno onoga dijela njegove filozofije religije koji se tiče samoga početka religije kroz prizmu suvremenih teorija o paleolitskom šamanizmu². Druga je težnja iznijeti jedno moguće shvaćanje prakse *transa*³ unutar teorija paleolitskog šamanizma kao ključnoga trenutka na putu odgajanja duha. Takvim tumačenjem pokušat će se ukazati na Hegelove stavove o religiji te unutar njih na Hegelovu definiciju čarobnjaštva, u namjeri ukazivanja na primjenjivost Hegelovih tvrdnji o čarobnjaštvu na suvremeno shvaćanje paleolitskog šamanizma. Tumačenja koja će biti iznesena u ovome radu temelje se na usporedbi Hegelovih stavova unutar filozofije religije sa stavovima koje iznosi suvremeni američki matemati-

- 1 Filozofija religije, kao filozofsko propitivanje centralnih tema i koncepata uključenih u religijske tradicije, u filozofiji je evidentno od samih njezinih početaka. Već kod Grka filozofski pristup obilježava tip racionalnoga tumačenja predmeta vjerovanja. Termin filozofija religije prvi se put pojavljuje u Engleskoj u 17. stoljeću u radu Ralpa Cudwortha. Stoga, ukoliko bismo određivali početak filozofije religije kao discipline, trebamo ga smjestiti u sredinu 17. stoljeća. Usp. Charles Taliaferro, »Philosophy of Religion«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* 2014.
URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/philosophy-religion/> (18.11.2017.)
- 2 Šamanizam je spiritualističko-magijski oblik religije danas najrašireniji u Aziji. Temelji se na kultu prirode i duhova te magijskoj vezi s njima. Neke su od karakteristika šamanizma ekstaza, trans, preuzimanje životinjskoga oblika. Navedene karakteristike iskorištene su kao polazište za shvaćanje špiljskoga slikarstva iz razdoblja paleolitika, nastalog kao »proizvod« transa iz čega se rađa teorija o paleolitskom šamanizmu kao spiritualističko-magijskom obliku religije, koji paleolitski čovjek počinje praktirati u razdoblju gornjega paleolitika (razdoblje od oko 100 000 godina pr. n. e. do oko 10 000 godina pr. n. e.).
- 3 Trans (od lat. *transire*, prelaziti) je stanje promijenjene svijesti slično snu, nastalo kao posljedica hipnoze ili uporabe droge.

čar Ralph Abraham u području teorije o paleolitskom rođenju mišljenja. Hegelovi i Abrahamovi stavovi u nekim su aspektima primjenjivi jedni na druge. U ovome će se radu pokušati obraniti upravo teza o primjenjivosti formi koje Hegel iznosi unutar svoje filozofije religije na suvremeno shvaćanje konkretne prakse paleolitskoga šamanizma. Takvo usporedno tumačenje ima zadaću omogućiti dokazivanje teze da se već u paleolitskoga čovjeka javlja mišljenje koje predstavlja početak religije kao naprednijega stupnja duha, i prikazati religiju paleolitskog šamanizma kao prvotnu religijsku praksu čovjeka.

2. Čarobnjaštvo kao trans

Da bi se ovo izlaganje postavilo u kontekst cjelokupne Hegelove filozofije religije bitno je istaknuti neke njezine odrednice. Unutar svoje filozofije apsolutnoga duha Hegel određuje tri stupnja apsolutnoga duha koji se manifestiraju u trima svojim oblicima: umjetnosti, religiji i filozofiji. Apsolutna istina duha prikladno se shvaća u najvišem stupnju apsolutnoga duha, filozofiji, pomoću *pojma*.⁴ Da bi se došlo do tog stupnja nužno je proći i kroz niže stupnjeve apsolutnoga duha. Ovaj rad posvetit će se ponajviše drugom stupnju apsolutnoga duha, religiji, točnije njegovu početku u obličju neposredne religije – religije prirode.

Prvi oblik neposredne religije kao religije prirode prema Hegelu je čarobnjaštvo.⁵ U svojim *Predavanjima o filozofiji religije* Hegel naziva čarobnjaštvo prvom formom religije: »Sasvim prva forma religije, za koju imamo ime čarobnjaštvo, jest to da je *ono duhovna moć nad prirodom*; ali to duhovno još nije kao duh, još nije u svojoj općenitosti nego je samo pojedinačna, slučajna, *empirijska samosvijest* čovjeka koji zna da je u svojoj samosvijesti (iako je ona samo puka žudnja) više nego priroda – koji zna da je samosvijest moć nad prirodom.«⁶ Ovim iskazom Hegel definira ključan trenutak prelaska duha u područje religije. Hegel filozofiju religije razmatra od samih početaka,

4 Milan Kangrga, »Hegelov filozofski sistem«, u: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Fenomenologija duha*, Naklada Ljevak, Zagreb 2000.

5 Čarobnjaštvo je za Hegela prva forma prirodne religije za koju je karakteristično uspostavljanje moći duhovnoga nad prirodom. Čovjek je na tom stupnju razvoja duha svjestan da je kao empirijska samosvijest nešto više od prirode. Ono je izravna moć nad prirodom i ne može se uspoređivati s onom neizravnom koja se provodi pomoću oruđa. Suvremeni pristupi također definiraju čarobnjaštvo kao ljudsko nastojanje da se izravno manipulira prirodom i dodaju da se takva moć uspostavlja simboličkom komunikacijom.

6 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Predavanja o filozofiji religije I*, Naklada breza, Zagreb 2009., str. 220.

pa tako određene teze o filozofiji religije možemo pronaći i u njegovim *Ranim spisima*: »Pojmiti je ovladati. Objekte oživjeti je njih učiniti bogovima.«⁷

Navedeno je moguće primijeniti na novije teorije nastale u području proučavanja paleolitske špiljske umjetnosti i njezine uloge unutar razvoja religije, umjetnosti i matematike. Ralph Abraham u svojem članku *The Paleolithic Birth of Geometric Thinking*⁸ govori o paleolitskoj religiji i umjetnosti kroz prizmu svoje teorije o rođenju geometrijskog mišljenja unutar prakse »psihodeličnog« šamanizma. U svoje istraživanje uključuje i istraživanje kulture paleolitskih naroda te rane evolucije religije. Abraham govori o transu kao trenutku u kojemu se ostvaruje kontakt između onoga zemaljskoga i onoga duhovnoga.⁹ Dotiče se radova Davida Lewisa-Williamsa, koji navodi da je paleolitska umjetnost bila u svojoj biti šamanska.¹⁰ Lewis-Williams u svojoj knjizi *Believing and Seeing: Symbolic Meanings in Southern San Rock Paintings* ističe da trans omogućuje kontakt između zemaljskog i duhovnog, a jedan od vodiča koji povezuje to dvoje jest i životinja opsjednuta šamanom koji ju u transu vidi i smatra stvarnom. Time je šaman doveden do mogućnosti uspostavljanja kontrole.¹¹ Hegel navodi da je općenita »predodžba tog prvog stajališta da se ljudska svijest, ovaj čovjek u svojoj volji zna kao moć nad onim prirodnim.«¹² Religija prirode kao religija čarobnjaštva za njega započinje time što pojedinačna samosvijest shvaća svoj položaj u odnosu na prirodu, odnosno shvaća sebe kao prirodi nadređenu.¹³ Taj trenutak u kojemu dolazi do napretka samosvijesti moguće je dovesti u vezu s tvrdnjom Lewisa-Williamsa o tome da u trenutku transa šaman uspostavlja kontrolu padanjem u ekstazu.

To da je nadređen prirodi paleolitski čovjek (šaman) izražava, prema nekim suvremenim teorijama,¹⁴ umjetnošću. Prema Andreasu Lommelu, dio se šamanske aktivnosti sastoji od transa, a tijekom umjetničke kreacije esencijalno je šamanovo izmještanje u višu ravan svijesti, u kojoj se aktiviraju slike

7 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Rani spisi*, Veselin Masleša, Sarajevo 1982., str. 183.

8 Ralph Abraham, »Paleolithic Birth of Geometric Thinking«. 2011.
URL: <http://www.ralph-abraham.org/articles/MS%23131.Caves/ms131.pdf> (18.11.2017.)

9 Isto, str. 15.

10 Isto, str. 14.

11 David Lewis-Williams, *Believing and Seeing: Symbolic Meanings in Southern San Rock Paintings*, Academic Press, London 1981., str. 81.

12 G. W. F. Hegel, *Predavanja o filozofiji religije I*, str. 222.

13 Isto.

14 Teorije o vezi špiljskoga slikarstva i magije, religije i šamanizma obrađuju Laurie Schneider Adams u knjizi *Art Across Time*, Penelope J. E. Davis u knjizi *Jansonovoj povijesti umjetnosti* i Gregory Curtis u knjizi *The Cave Painters*.

koje šaman kasnije oblikuje u ono što danas smatramo paleolitskim špiljskim slikama. Paleolitske slike često za svoj motiv uzimaju životinjski svijet koji se nalazi kao predočen i u transu. Stoga se može reći da, ukoliko trans sagledamo kroz prizmu Hegelove filozofije religije kao čarobnjaštvo, odnosno kao uspostavljanje moći pojedinačne svijesti, možemo zaključiti da je upravo trans koji prakticira paleolitski šaman ključan element uspostavljanja religije. Unutar transa vidljivi su elementi i prvoga i drugoga stupnja apsolutnoga duha, umjetnosti u vidu špiljskoga slikarstva proizašloga iz samoga transa, te religije u vidu toga da čovjek, odnosno samosvijest uspostavlja odnos nadmoći nad prirodom, što je srodno s novijim teorijama o ulozi paleolitskog špiljskoga slikarstva kao nečega više od običnoga ukrasa, nečega što se odlikuje magijskim. Mogli bismo, dakle, trans nazvati ključnim u ostvarivanju zadaće prelaska samosvijesti na viši stupanj apsolutnoga duha.

3. Uloga opijata u religijskom napretku čovjeka

Nužno je ovo razmatranje uloge transa u kontekstu Hegelove filozofije religije započeti ipak od onog nižeg stupnja apsolutnog duha koji on obuhvaća – umjetnosti. Hegel se ponajviše umjetnošću bavio unutar svoje *Estetike* gdje navodi da opća i apsolutna potreba čovjeka da se bavi umjetnošću proizlazi iz činjenice da je čovjek misleno biće.¹⁵ Navodi također da se umjetnost mora sastojati od nečega višeg od samoga podražavanja prirode.¹⁶

Unutar transa, uz umjetnost koja nastaje kao njegova izravna posljedica, dolazi se i do elementa promjene stanja svijesti, ili prema Hegelu uspostavljanja duhovne moći nad prirodom. Moderne teorije koje tumače paleolitsku umjetnost obaziru se na ulogu opijata koji omogućuju trans te promjenu stanja svijesti. Terrence McKenna navodi da su šamani drevnih kultura (paleolitski šamani) stanje transa dostizali upotrebom psihoaktivnih supstanci.¹⁷ Iz navedenoga Abraham zaključuje da su paleolitski narodi otkrili prirodne psihodelike te da se u tom otkriću ogleda i izum religije, umjetnosti i matematike.¹⁸

15 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Estetika I*, Kultura, Beograd 1970., str. 31.

16 Isto, str. 47.

17 R. Abraham, »Paleolithic Birth of Geometric Thinking«, str. 12.

18 Isto.

S čarobnjacima Hegel uspoređuje šamane za koje navodi da se: »omamljuju pićem i u tom stanju govore što će se dogoditi i proriču budućnost.«¹⁹, dok za čarobnjaštvo navodi da je: »najstarija vrsta religije, najdivljija, najsirovitija forma.«²⁰ Možemo li stoga trans smatrati svojevrsnim početkom puta prema apsolutnom duhu?

Odnos konačnog i beskonačnog, prema Hegelu, odvija se unutar *ja* u religiji.²¹ »U neposrednom prvom razdvajanju apsolutnog duha koji sebe zna ima svoj lik ono određenje, koje pripada *neposrednoj svijesti* ili *osjetilnoj svijesti*.«²², navodi Hegel o prirodnoj religiji te kaže da je prva zbiljnost duha sam pojam religije, tj. ona religija koja zna svoj predmet u prirodnom, neposrednom liku.²³ Paleolitski oblik šamanizma mogli bismo tumačiti kao upravo takvu religiju. Uzevši u obzir Hegelov stav da proces duha koji proizvodi sebe prolazi kroz različite *razlikovne* trenutke na putu odgajanja duha, možemo paleolitski šamanizam shvatiti kao prvi takav razlikovni trenutak.

4. Entoptički fenomen i pojava pojma religije

Hegel u *Fenomenologiji duha* spominje religiju podzemnog svijeta. Ona je vjera u strašnu nepoznatu noć sudbine i u Eumenidu *umrlog duha*.²⁴ Ta vjera u podzemni svijet pretvara se kasnije u vjeru u nebo iz razloga što se pojedinačna vlastitost mora sjediniti sa svojom općošću, a u njoj se mora rastaviti njezin sadržaj i time ona postaje jasna sama sebi. Takav je stav moguće primijeniti na hipotezu o transformaciji svijesti na kognitivnu razinu uslijed šamanskoga rituala upravo kroz medij misli doživljajem svjetla u stanju transa.²⁵ U nastavku govori o biti svjetla: »Duh kao bit koja je samosvijest – ili samosvjesna bit koja je cijela istina i koja svu zbiljnost zna kao samu sebe – jest spram realnosti, što je on daje sebi u kretanju svoje svijesti, samo tek *svoj pojam*; a taj je pojam spram dana svog razvitka noć svoje biti.«²⁶ U nastavku piše da

19 G. W. F. Hegel, *Predavanja o filozofiji religije I*, str. 225.

20 G. W. F. Hegel, *Estetika I*, str. 31.

21 G. W. F. Hegel, *Predavanja o filozofiji religije*, str. 65.

22 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Fenomenologija duha*, Beogradski istraživačko-grafički zavod, Beograd 1986., str. 445.

23 Isto, str. 442.

24 Isto, str. 436.

25 Peter Fritz Walter, *Consciousness and Shamanism*, Sirius-C Media Galaxy LLC, Newark 2015., str. 27.

26 G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 445.

ta razlika između dana i noći, koju daju bit svjetla po sebi i drugobitak tame kao onog jednostavno negativnog, buja u supstanciji opstanka i oblikuje se u oblike prirode te: »Čisto svjetlo razbacuje svoju jednostavnost poput beskonačnosti oblika.«²⁷

Hegelove stavove o biti svjetla mogli bismo usporediti s beskonačnosti pojavljivanja geometrijskih oblika nastalih pod utjecajem promijenjenog stanja svijesti koje se ogledaju pojavom entoptičkog fenomena (koji označava sve što se generira u optičkom sustavu, a okarakterizirano je pojavom geometrijskih formi) koji se prema Lewisu-Williamsu pojavljuje u prvoj fazi transa.²⁸ Ukoliko Hegelovo *svjetlo* shvatimo kao pojavu entoptičkog fenomena, a to da ono svoju jednostavnost razbacuje u beskonačnost oblika kao okarakteriziranost entoptičkog fenomena pojavom geometrijskih formi koje uzrokuju pojavu motiva geometrijskih oblika i uzoraka koji čine 70 % od cjelokupnih motiva paleolitičke špiljske umjetnosti (motivi ostalih 30 % ranije su navedeni životinjski oblici),²⁹ možemo uspostaviti poveznicu između Hegelova shvaćanja početka prirodne religije unutar onoga što naziva čarobnjaštvom i Abramsovih tvrdnji o početku umjetnosti, religije i matematike kao posljedice transa paleolitskoga šamana uzrokovanog psihoaktivnim supstancama.

Iz navedenoga je moguće, ukoliko Hegelove stavove o početku prirodne religije primijenimo na Abramsovu tvrdnju, zaključiti da čovjekovo religijsko shvaćanje svijeta započinje upravo stanjem transa paleolitskoga šamana uzrokovanog psihoaktivnim supstancama, a kao njegova posljedica javlja se ujedno i umjetnost u obliku paleolitskog špiljskog slikarstva. Stanje transa, dakle, za posljedicu ima i umjetnost i religiju, što se podudara s Hegelovim stavovima o čarobnjaštvu kao graničnoj formi između prelaska samosvjesnoga duha iz bezoblične biti u sebe i određenja svoje jednostavnosti kao raznolikosti bitka za sebe³⁰ (geometrijski oblici paleolitskog slikarstva).

Hegel smatra da takva forma, koju određuje kao čarobnjaštvo, predstavlja prvu formu religije³¹ iz čega se može zaključiti da je upravo ta forma religije ona koja graniči s umjetnošću kao nižim stupnjem apsolutnoga duha. Ukoliko taj njegov stav o čarobnjaštvu primijenimo u kontekstu teorije o porijeklu paleolitskog šamanizma moguće je tumačiti trans paleolitskih šamana

27 Isto, str. 446.

28 David Lewis-Williams, David Pearce, *Inside the neolithic mind*, Thames & Hudson, London 2005., str. 48.

29 R. Abraham, »Paleolithic Birth of Geometric Thinking«, str. 18.

30 G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 446.

31 G. W. F. Hegel, *Predavanja o filozofiji religije*, str. 220.

uzrokovan psihodeličnim supstancama kao svojevrsni početak napredovanja apsolutnoga duha.

5. Štovanje životinja i selidba duše

Unutar *Predavanja o filozofiji religije*, Hegel navodi da se iz čarobnjaštva razvija religija čarobnjaštva.³² Procesom objektiviranja: »čovjek u životnosti priznaje i nalazi samostalnu moć izvan sebe... Zato su se kod bezbroj naroda životinje štovale kao bogovi.«³³ Štovanje životinja, koje se također ogleda u paleolitskoj špiljskoj umjetnosti, prema Hegelu postoji ukoliko se čovjek i ono duhovno još imaju shvatiti u svojem istinskom bivstvu.³⁴

Kasnije takav oblik poprima više značenje u predodžbi selidbe duše.³⁵ Tu predodžbu Hegel temelji na stavu da je čovjekov duh nešto trajno uopće. Ipak, on za trajanje svoje egzistencije treba tjelesnost, a kao najrodnija predstavlja se upravo životinjska tjelesnost.³⁶

Paleolitsko špiljsko slikarstvo životinjskih motiva nastaje kao izravna posljedica transa. Stewart Guthrie u svojoj knjizi *Faces in the Clouds* navodi da se početak animizma, najstarijega oblika ljudskog vjerovanja i religiozne svijesti čovjeka koji se javlja još u doba paleolitika, a koji je kao takav vrlo sličan onome što Hegel naziva čarobnjaštvom, može tražiti u špiljskoj umjetnosti Francuske i Španjolske.³⁷ Prema stajalištu povijesti umjetnosti životinje su jedna od osnovnih tema likovnoga izražavanja u paleolitskom razdoblju. Postoje i pretpostavke o povezanosti načina prikazivanja i magijskog vjerovanja unutar kojih se kao primjer ističe prikaz životinje koji se nalazi u špilji Lascaux³⁸ nazivanoj i »Sikstinskom kapelom prapovijesnog doba« koja se nalazi u blizini Montignaca u Francuskoj. Takav stav potvrđuje stajalište o počecima animizma, ili čarobnjaštva kakvo određuje Hegel, unutar prakse transa paleolitskoga čovjeka.

32 Isto, str. 226.

33 Isto, str. 232.

34 Isto, str. 232.

35 Isto.

36 Isto.

37 Stewart Elliott Guthrie, *Faces in the Clouds. A New Theory of Religion*, Oxford University Press, Inc., New York 1993., str. 54.

38 Jadranka Damjanov, *Likovna umjetnost II*, Školska knjiga, Zagreb 2008., str. 17.

Kod štovanja životinja, koje je prikazano u paleolitskom špiljskom slikarstvu, povezanog sa selidbom duše, što je oprimjereno unutar paleolitskog šamanizma viđenjem životinje (poveznice koja omogućuje šamanu uspostavljanje kontrole) u stanju transa, bitnim trenutkom smatra Hegel to da se sa životnošću povezuje ideja o unutarnjem duhovnom te se ono zapravo štuje.³⁹ U ovom stadiju napretka duha temeljna je odredba neposredna samosvijest, što omogućuje samo štovanje životnosti uopće.⁴⁰

Ipak, napredak apsolutnog duha vidljiv je i prisutan. »U sferi čarobnjaštva, gdje se duhovnost zna samo kao u *pojedinačnoj* samosvijesti, ne može biti riječi o kultu kao slobodnom štovanju nečega duhovnog i po sebi objektivnog. Štoviše, taj odnos ovdje je provedba *vladavine* nad prirodom, vladavina nekolicine samosvjesnih nad drugima, čarobnjaka nad onima koji ne znaju. Stanje te vladavine je *osjetilna omamljenost*, gdje se posebna volja zaboravlja, briše, a krajnje se pojačava apstraktno osjetilna svijest.«⁴¹

U ovoj se Hegelovoj tvrdnji jasno raspoznaju karakteristike paleolitskog šamanizma, što je vidljivo iz tumačenja paleolitskoga špiljskoga slikarstva kao nastalog uslijed transa potaknutog psihoaktivnim supstancama pri kojemu dolazi da dodirivanja prvog i drugog Hegelova stupnja apsolutnoga duha, umjetnosti i religije. Može se, stoga, tumačiti stanje transa paleolitskoga šamana kao čarobnjaštvo, tj. početak religije. Značaj čarobnjaštva kao onoga što graniči između umjetnosti i religije ogleda se u putu: »koji polazi od te prve religije.«⁴² Taj put omogućuje pročišćenje duha od izvanjskosti i osjetilne neposrednosti te dolazak do: »predodžbe duha kao duha u predodžbi, u misli.«⁴³ U trenutku pročišćavanja duha od izvanjskosti dolazi do prelaska umjetnosti u religiju. Taj se trenutak pročišćavanja duha može usporediti sa stanjem duha proizašlim iz transa opisanim unutar teorija o paleolitskom šamanizmu.

Stoga, paleolitski šamanizam moguće je shvatiti kao početak religije, ali i svojevrsni kraj umjetnosti. Taj se početak religije, koji za Hegela nosi naziv čarobnjaštvo može tumačiti kao prvi razlikovni trenutak na putu odgajanja duha. Paleolitski šamanizam, paralelno se tome, može smatrati prvom od različitih formi religija koja kao prijelaz iz umjetnosti u religiju označava početak razvoja apstraktnoga matematičkoga i religijskoga mišljenja.

39 G. W. F. Hegel, *Predavanja o filozofiji religije*, str. 232-233.

40 Isto, str. 233.

41 Isto, str. 238.

42 Isto.

43 Isto.

6. Uzdizanje duha

»Da bi se izveo pojam religije i da bi se učinio predmetom svijesti trebao je tisućljetni rad duha. Postupak je pri tom radu da se polazi od neposrednosti i prirodnosti, i ona se mora prevladati.«⁴⁴, navodi Hegel o određenoj religiji⁴⁵. To je prva sfera religije koja prema svojem sadržaju još ne nadilazi određenost.⁴⁶ Za početak svojega razmatranja o određenim religijama (a takvom možemo shvatiti i paleolitički šamanizam) razmatra formu prirodne, neposredne religije u kojoj ne dolazi do razvoja svijesti.⁴⁷ Za prirodnu religiju navodi sljedeće: »ona je jedinstvo duhovnoga i prirodnoga i bog je ovdje shvaćen u tom još prirodnom jedinstvu. Čovjek je u svojoj neposrednosti samo osjetilno, prirodno znanje i prirodno htijenje. Ukoliko je u tome moment religije, a moment uzdizanja još je zatvoren u prirodnost, utoliko je tu nešto što ipak treba biti nešto više nego samo neposredno.«⁴⁸ a zaključuje misao stavom da je to upravo čarobnjaštvo.⁴⁹ Na temelju navedenog moguće je zaključiti da i Hegel u čarobnjaštvu vidi formu svojevrsnoga napretka duha, njegova uzdizanja s područja prirodnosti i neposrednosti u nešto više, tj. prelaska duha na stupanj religije.

Unutar prakse transa u okviru paleolitskoga šamanizma možemo također primijetiti uzdizanje duha preko umjetnosti u područje religije. Tumačenje transa kao uzdizanja duha u hegelovskom smislu može se opravdati u okvirima *psihodeličke hipoteze*⁵⁰ koja ističe poveznicu između šamanističkoga transa koji nastaje pod utjecajem psihodeličnih supstanci i paleolitskog špiljskog slikarstva te nastanka paleolitskoga šamanizma kao religije. Ukoliko paleolitski šamanizam zaista sagledamo kao čarobnjaštvo kakvo određuje Hegel, u smislu da mu priznamo da, kao i čarobnjaštvo, uključuje elemente i prvoga i drugoga stupnja apsolutnoga duha, tj. umjetnosti i religije, te u obzir uzmemo Hegelov stav o potrebi tisućljetnoga rada duha kako bi se izveo pojam religije, možemo paleolitski šamanizam shvaćati kao jednu od određenih religija. Ukoliko smjestimo paleolitski šamanizam u razdoblje njegova nastanka

44 Isto, str. 202.

45 Određena religija kod Hegela je shvaćena kao vrsta kojoj bi rod bio religija uopće. Određene su religije zasebni trenutci pojma pa stoga ne odgovaraju pojmu jer se one ne nalaze zbiljski u njima.

46 G. W. F. Hegel, *Predavanja o filozofiji religije*, str. 202.

47 Isto, str. 203.

48 Isto.

49 Isto.

50 R. Abraham, »Paleolithic Birth of Geometric Thinking«, str. 10.

prema vremenskim određenjima koja povijest umjetnosti daje za umjetnost paleolitika, potrebno je navesti da umjetnost paleolitika suvremeni istraživači dijele u četiri stila⁵¹ čije se trajanje smješta između 30 000. godine pr. n. e. i 5000. godine pr. n. e.⁵² Ukoliko kroz praksu transa tumačimo nastanak umjetnosti i religije kao relativno istovremen, nastanak paleolitskog šamanizma moguće je smjestiti također u razdoblje između 30 000. i 5000. godine pr. n. e., što dodatno opravdava tumačenje paleolitskog šamanizma kao prvog i najstarijeg oblika religije.

7. Religija ili nešto drugo?

Ipak, bitno je napomenuti da se takvo tumačenje i osuvremenjivanje Hegelove filozofije religije ne dotiče nastavka Hegelova razmatranja filozofije religije, već samo čarobnjaštva koje bismo mogli tumačiti kao prijelaznu formu na putu duha sa stupnja umjetnosti na religijski stupanj duha. Potrebno je, također, istaknuti to da Hegel smatra nedostojnim za religiju da ju se svodi na puki osjećaj, jer samo slobodan duh može imati religiju.⁵³

Hegelovu filozofiju religije moguće je podijeliti na tri dijela:

- 1) o samome pojmu religije,
- 2) o određenoj religiji, u kojemu su obrađene tri vrste religije:
 - a) prirodne religije,
 - b) religije duhovnog individualiteta i
 - c) religije otkrivenja i
- 3) o apsolutnoj religiji.

»Određene religije obuhvaćaju sve glavne historijske oblike religiozne predstave o Bogu kao stupnjeve do kršćanske apsolutne religije, pa je tu riječ o uronjenosti duha u prirodu u prirodnim religijama, čarobnjaštvu, kultu.«⁵⁴,

51 Prvi stil veže se za srednje orinjaško doba (prema nalazištu Aurignac), traje od oko 30 000. do oko 25 000. g. pr. n. e. Drugi stil obuhvaća kasno orinjaško doba i rano slitrensko doba (prema nalazištu Solutre-Polully), traje od 25 000. do 18 000. g. pr. n. e. Treći stil obuhvaća kasno solitrensko i rano magdalensko doba (prema nalazištu La Madeleine), traje od 18 000. do 14 000. g. pr. n. e. Četvrti se stil veže za magdalensko doba koje traje od oko 14 000. do 5 000 g. pr. n. e.

52 J. Damjanov, *Likovna umjetnost II*, str. 13.

53 M. Kangrga, »Hegelov filozofski sistem«, str. 544.

54 Isto, str. 545.

navodi Kangrga opisujući Hegelovu filozofiju religije. Time se učvršćuje tumačenje paleolitskoga šamanizama kao jednoga od stupnjeva napretka duha.

Na području govora o određenim religijama ističe Hegel one prirodne kao njihov početak, no ipak navodi i da taj stupanj religije prirode: »ne možemo smatrati dostojnim naziva religije.«⁵⁵ Takvo stajalište potvrđuje stav da paleolitski šamanizam, ukoliko ga tumačimo kao čarobnjaštvo koje definira Hegel, možemo smatrati prijelaznim oblikom u nastojanju odgajanja duha. Religija paleolitskoga šamanizma, kao primordijalna religija, obuhvaća sve aspekte koje Hegel definira unutar svoje estetike kao filozofije lijepe umjetnosti.⁵⁶ Unutar paleolitskog šamanizma javljaju se u šamanskom izričaju umjetnosti arhitektura: u obliku umjetničkoga prilagođavanja prostora u kojemu paleolitički čovjek boravi (»mračni, teško pristupačni dijelovi... služili su kao svetišta. Njihove su stijene bile oslikane.«⁵⁷); kiparstvo: u obliku mnogih kipića od kamena i kosti;⁵⁸ slikarstvo: početak se javlja već s prikazivanjem geometrijskih oblika, a kasnije se nastavlja prikazima životinja na špiljskim zidovima;⁵⁹ glazba: u obliku pjesme i plesa kojima se šaman služi tijekom stanja transa⁶⁰ i poezije: kroz glumu kojom se šaman koristi, a koju je moguće usporediti s dramskom poezijom kao formom koja izlaže određeno zbivanje koje se uzima kao vanjsko samo ukoliko je to vanjsko određeno ciljem koji proizlazi iz svijesti.⁶¹ Time je pokazana povezanost paleolitskog šamanizma s umjetnošću kao nižom formom apsolutnoga duha. Ukoliko sagledamo šamanizam kao religiju, vidimo da se u njemu izdvaja, kao i kod Hegelova čarobnjaštva, onaj aspekt religije koji se tumači tek kao prvi korak na putu apsolutnoga duha prema religiji – put osvješćivanja pojedinca, tj. put napredovanja njegove svijesti u području nesvjesnog i podsvjesnog.⁶² Za takvo napredovanje ključna uloga pripada praksi transa, za koju je, prema Abrahamu, ključna uloga psihoaktivnih supstanci.⁶³ Dakle, može se izvesti zaključak da se misao povezana s religijom javlja još u razdoblju paleolitika, a time počinje ujedno i razvoj religijskoga duha te razvoj religija koje imaju obilježja povijesnoga razvoja.

55 G. W. F. Hegel, *Predavanja o filozofiji religije*, str. 218.

56 G. W. F. Hegel, *Estetika I*, str. 3.

57 J. Damjanov, *Likovna umjetnost II*, str. 13.

58 Isto, str. 16.

59 Isto, str. 19.

60 R. Abraham, »Paleolithic Birth of Geometric Thinking«, str. 16.

61 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Estetika III*, Beogradski istraživačko-grafički zavod, Beograd 1975., str. 565.

62 R. Abraham, »Paleolithic Birth of Geometric Thinking«, str. 16.

63 Isto, str. 12.

8. Zaključak

Usporednom analizom i međusobnom primjenom postavki Hegelove filozofije religije u području određene, prirodne religije, a poglavito čarobnjaštva i suvremenih postavki na području teorija o postanku i značaju paleolitskog razdoblja umjetnosti i religije dolazi se do mogućega razumijevanja paleolitskoga šamanizma kao početka čovjekova mišljenja onoga što se smatra religijskim.

Čarobnjaštvo, kao prva forma religije može se usporediti s paleolitskim šamanizmom kroz poistovjećivanje prakse transa, u kojoj se kao bitan element javlja uspostavljanje kontrole, s Hegelovim shvaćanjem čarobnjaštva kao forme uspostavljanja nadmoći duha nad prirodom. Takva se nadmoć izražava unutar paleolitskoga šamanizma umjetnošću. Unutar prakse transa šaman umjetnički izražava ono što mu se javlja kao predočeno u drugoj ravni svijesti, a to se ogleda u paleolitskom špiljskom slikarstvu. Čovjekovo religijsko shvaćanje svijeta, prema ovome shvaćanju, započinje stanjem transa koji je uzrokovan djelovanjem prirodnih psihodelika, što Hegel izražava stavom da se stanje vladanja nad prirodnim nalazi u osjetilnoj omamljenosti. Unutar prakse transa primjetna je pojava svih umjetnosti koje u okviru svoje estetike iznosi Hegel što omogućuje tumačenje paleolitskog šamanizma kao prijelaza između umjetnosti i religije na putu odgajanja duha, jer značaj se čarobnjaštva nalazi upravo u trenutku pročišćavanja duha od izvanjskosti, što je vidljivo i u praksi transa. Stoga, paleolitski šamanizam možemo smatrati primjerom Hegelove religije čarobnjaštva koji pokazuje i odlike koje omogućuju tumačenje paleolitskog šamanizma kao religije ključnoga događaja u razvoju svijesti kod Hegela.

Literatura

Abraham, Ralph, »Paleolithic Birth of Geometric Thinking«, 2011.
URL: <http://www.ralph-abraham.org/articles/MS%20131.Caves/ms131.pdf>
(18.11.2017)

Damjanov, Jadranka, *Likovna umjetnost II*, Školska knjiga, Zagreb 2008.

Guthrie, Stewart Elliott, *Faces in the Clouds. A New Theory of Religion*, Oxford University Press, New York 1993.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Estetika I*, Kultura, Beograd 1970.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Estetika III*, Beogradski istraživačko-grafički zavod, Beograd 1975.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Fenomenologija duha*, Beogradski istraživačko-grafički zavod, Beograd 1986.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Predavanja o filozofiji religije I*, Naklada Breza, Zagreb 2009.

Kangrga, Milan, »Hegelov filozofski sistem«, u: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Fenomenologija duha*, Naklada Ljevak, Zagreb 2000.

Lewis-Williams, David, *Believing and Seeing: Symbolic Meanings in Southern San Rock Paintings*, Academic Press, London 1981.

Lewis-Williams, David; Pearce, David, *Inside the neolithic mind*, Thames & Hudson, London 2005.

Walter, Peter Fritz, *Consciousness and Shamanism*, Sirius-C Media Galaxy LLC, Newark 2015.